

A reformáció és az ellenreformáció magyarországon

1. A reformáció terjedése Magyarországon

A török uralom idején terjedtek el Magyarországon azok az eszmék, amelyek a katolikus hit megújítását, megreformálását tűzték ki célul. Magyarországon előbb Luther Márton, majd pedig Kálvin János tanai terjedtek el. Az új tanok először II. Lajos király környezetében - *Habsburg Mária* udvarában- jelentkeztek, ahol többen is hívei voltak Luther nézeteinek. Ezt követően az erdélyi szászok, majd az alföldi mezővárosok parasztpolgárai között talált lelkes hívekre az új hit. A magyar országgyűlések 1523-tól kezdve többször is felléptek az új tanok ellen. Az országgyűlés fej-, és jószágvesztéssel, 1525-ben pedig már máglyahalállal fenyegette terjesztőit. Az új tanok terjedését azonban nem lehetett törvényekkel és fenyegetésekkel megállítani. A reformáció az ország bukását Isten büntetéseként értelmezi. A katolikus püspöki kar meggyengül, kolduló obszerváns ferencesek térnek át és válnak prédikátorrá. A XVI. század utolsó évtizedében a lakosságnak már 80-90 %-a protestáns volt. A lakosság több mint fele Kálvin, jó egynegyede pedig Luther tanait követte, a maradék unitárius, katolikus és ortodox hitű volt.

A reformáció terjesztését nagyban megkönnyítette, hogy reformátoraink nem latinul, hanem a nép anyanyelvén prédikáltak. Mert "akár a kúfalnak szóljanak deákul, akár a parasztnak" - mondták prédikátoraink arra utalva, hogy a parasztok nem értettek deákul, azaz latinul. Segítette az új tan terjedését az is, hogy reformátoraink közül többen, így *Dévai Bíró Mátyás*, *Kálmáncsehi Sánta Márton*, *Sztárai Mihály* vagy *Szegedi Kis István* maguk is papok vagy szerzetesek voltak. Céljuk nem az egyházszakadás, csupán az egyház megújítása volt. Reformátoraink prédikációikat magyarul tartották. *Syilvester János*, *Heltai Gáspár* és *Károli Gáspár* a Bibliát is lefordította, *Szenci Molnár Albert* pedig zsoltárokat magyarított. Ezek a munkák a születőben lévő magyar irodalmi nyelv számára is mintát teremtettek és meggyorsították annak kialakulását. A prédikátorok között szép számmal akadtak olyanok is, akik drámákat, meséket, széphistóriákat írtak vagy magyarítottak külföldi minták után. Megszületett az első magyar nyelvű krónika is. Szerzője Heltai Gáspár, egy erdélyi szász ember, aki csak felnőtt korában tanult meg magyarul. E művek közül egyre több jelenhetett meg a hazai nyomdákban is, hisz főúri udvarainkban és városainkban majd kéttucat könyvsajtó működött. Az erdélyi fejedelmek és a protestáns magyar főurak számos főiskolát alapítottak. A gyulafehérvári, sárospataki, debreceni, pápai, soproni vagy eperjesi főiskola a hazai oktatás és művelődés központja volt. A reformációnak volt még egy elvülhetetlen érdeme: szüntelenül figyelmeztetett arra, hogy a három részre szakított ország lakói egy közös kultúrának, egy közös hazának a gyermekei.

1546-ban *Leonhard Stöckel* Wittenbergben tanult bártfai rektor megalkotja a magyarországi reformáció első hitvallását, a Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben által elfogadott *Confessio Pentapolitanát*. 1553. február 6-án az erdélyi szászok evangélikus *szuperintendenst* (püspököt) választanak *Paul Wiener* személyében, s ezt követően megalakul a szász egyházkerület. 1557. februárjában Paul Wittgen után *Dávid Ferenc* lesz az erdélyi lutheránus egyház szuperintendense. 1559-ben hét Garam-menti bányavárosa megalkotja saját hitvallását, a *Confessio Heptapolitanat*.

A radikálisabb kálvini tanokat Kálmáncsehi Sánta Márton kezdi el hirdetni 1551-ben Debrecenben, s *Melius Juhász Péter* szilárdítja meg 1558 folyamán. A kálvini tanokat

leginkább a mezővárosok lakosai és a végvári vitézek követik; az ő kérésükre készíti el Debrecen, a "Kálvinista Róma" püspöke, Melius Juhász Péter 1562-ben a Debrecen-Egervölgyi Hitvallást (*Confessio catholica*). Az 1567. áprilisában kezdődő debreceni zsinattal megindul a magyarországi reformátusság önálló egyházzá szerveződése. Erdélyben ekkor négy vallást (*religio*) ismernek el hivatalosan: a katolikust, a lutheránust, a kálvinistát, és az Európában mindenhol üldözött unitáriust, melyre még János Zsigmond is áttért. 1568-ban a tordai országgyűlésen vallási türelmet mondanak ki: vallása miatt senki nem üldözhető, a gyülekezet szabadon választhat prédikátort, akit hite miatt nem üldözhetnek.

A reformáció népi irányzatát az anabaptista eszmék képviselik. Szerintük nincs szükség külön papi rendre, és a harmincadvámot és a vám fizetését meg szabad tagadni. 1569-1570-ben parasztfelkelés bontakozott ki a Tiszántúlon, vezetője *Karácsony György*, a "fekete ember". Ők 1570-re várják az utolsó ítéletet, amikor elpusztul a Török Birodalom. Fegyver nélkül indulnak a török ellen, így természetesen vereséget szenvednek Babszentmiklóson (Törökszentmiklós).

A reformáció új szakaszt nyitott kulturális fejlődésünkben. A XVI. században iskola alakul Patakon, Pápán, Debrecenben, Sopronban, Eperjesen. Fejlődik a nyomdászat is. Az Újtestamentum lefordítása Sylvester János nevéhez fűződik, akinek több alkotása (Magyar nyelvtan és tankönyv, Pesti szótár és egy mesegyűjtemény) is becses darabja a magyar nyelvű irodalomnak. Teljes Bibliafordítást *Károli Gáspár* készít 1591-ben (Vizsolyi Biblia). *Pesti Gábor* a négy evangéliumot fordította magyarra. Megjelenik a templomokban az anyanyelvi éneklés. A vallásban nagyobb szerepet kapott az elmélkedés, ami a műveltség emelkedését eredményezte. Az iskolai könyveket a reformáció idején kiemelkedő fejlődést mutató nyomdák adták. A reformátusok szerint csak anyanyelven lehet tanítani. Ebben az időben nagyon sok magyar diák végzett külföldi egyetemeken (Krakkó, Wittenberg, Padova). Az itt nevelődött nemzedék (pl.: Sztáray Mihály, *Szkhárosi András*, *Heltai Gáspár*, stb.) kemény szavakkal ostromozta a magyar főurak pazarló életmódját. *Bornemissza Péter* (költő) pedig pontos politikai helyzetképet adott hazánkról. A reformátusok felismerték, és a gyakorlatban alkalmazták a nagy lutheri újítást: az anyanyelvi éneklést és a gyülekezési énekszó kultuszát.

2. A katolikus ellenreformáció

A reformáció gyors terjedését az oszmán hódítás következtében meggyöngyült katolikus egyház és az *Oláh Miklós* esztergomi érsek által először 1561-ben behívott jezsuiták nem tudták megakadályozni. Az Oláh örökébe lépő *Verancsics Antal* után az esztergomi érseki szék is évtizedekig üresen állott. Nem járt sikerrel a jezsuiták működése sem, s a rendház hatéves működés után feloszlott. Erdélyben a jezsuiták 1579-ben jelentek meg először, de az erdélyi országgyűlések már 1588-ban kiutasították őket. Báthory Zsigmond fejedelem alatt ismét visszatértek, de 1602-ben el kellett hagyniuk Erdélyországot. Nem járt eredménnyel a Habsburg-udvar erőszakos térítése a XVII. század elején sem. Bocskai, majd Bethlen és Rákóczi György elérte, hogy mindenki szabadon gyakorolhassa saját vallását. A katolikus egyház *Pázmány Péter* (1570-1637) esztergomi érsek és *Esterházy Miklós* nádor segítségével erősödött meg ismét a XVII. század első felében. Pázmány protestáns családban született, később áttért a katolikus hitre és belépett a jezsuita rendbe. Mint esztergomi érsek, a jezsuiták módszerét követve előbb a főurakat térítette vissza a katolikus vallásra, hisz tudta, hogy a jobbágyok kénytelenek követni uruk vallását. Szívós munkával elérte, hogy a XVII. század derekára a királyi Magyarországon már csak négy főúri család maradt meg a protestánsok

hitén. Pázmány az oktatást és a nevelést is felhasználta. A bécsi egyetemen papnevelő intézetet hozott létre. 1635-ben székhelyén, Nagyszombatban pedig egyetemet alapított. Rövid életű középkori egyetemeink után ez volt az első folyamatosan működő egyetem Magyarországon. Ennek jogutóda a mai budapesti egyetem. Pázmány nagy hangsúlyt fektetett arra is, hogy a hívekhez minél több magyarul beszélő katolikus pap vagy szerzetes jusson el. Magyar nyelvű prédikációival, hitvitázó irataival maga mutatott példát. Ösztönzésére rendtársa, *Káldi György* elkészítette a Biblia első teljes katolikus fordítását. A törökök azonban nem nagyon tűrték meg területükön a jezsuitákat, a hódoltságba ezért Boszniából jöttek ferences szerzetesek. Azokon a helyeken pedig, ahová a papok és szerzetesek nem jutottak el, fel nem szentelt világi férfiak kereszteltek, eskettek és temettek. Igaza volt Pázmánynak akkor, amikor azt mondta, hogy ő még egy protestáns Magyarországon született, de katolikusban fog meghalni. Halálakor a nyugati országrészen már alig akadt protestáns főnemes. A reformáció hajdani támogatói, a Nádasdyak, Thurzók, Forgáchok, Batthyányiak a XVII. században a katolikus vallás legfőbb támaszaivá váltak. A XVIII. század végére már az ország lakosságának 49%-a latin szertartású. A katolicizmus és ellenreformáció az udvarhű nemesség és az abszolutizmus ideológiája, míg a protestantizmus rendi tartalmú, a rendi szabályjogok ideológiája.

Ajánlott irodalom:

Jákó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez Bp. 1997.

Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig (Reprint) Bp., 1986.